

Jarosław Olejniczak

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
 e-mail: jaroslaw.olejniczak@ue.wroc.pl
 ORCID: 0000-0003-2028-8446

Dorota Bednarska-Olejniczak

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
 e-mail: dorota.bednarska-olejniczak@ue.wroc.pl
 ORCID: 0000-0002-4472-0099

DOI: 10.15290/oes.2025.01.119.05

POTRZEBY STARZEJĄCEGO SIĘ SPOŁECZEŃSTWA A PROCES BUDŻETU OBYWATELSKIEGO¹

Streszczenie

Cel | Celem niniejszego artykułu jest ustalenie głównych rodzajów potrzeb członków *silver generation* (K60M65+) zgłaszanych i możliwych do zaspokojenia dzięki procesom budżetu obywatelskiego oraz określenie skali i barier uczestnictwa tej grupy w analizowanych procesach.

Metoda badań | W artykule zastosowano metodę opisową wraz z analizą przestrzenno-statystyczną danych zastanych dotyczących partycypacji mieszkańców Wrocławia w procesie Wrocławskiego Budżetu Obywatelskiego 2023.

Wnioski | Budżet partycypacyjny może być narzędziem umożliwiającym zaspokajanie potrzeb seniorów związanych z poprawą warunków ich funkcjonowania w przestrzeni miejskiej, infrastrukturą społeczną oraz zwiększaniem kompetencji i umiejętności. Preferuje się projekty infrastruktury społecznej – w szczególności dotyczące sportu i rekreacji. W badanym okresie jedynie 5% wrocławskich seniorów uczestniczyło w procesach budżetu partycypacyjnego. Do zidentyfikowanych barier uczestnictwa zaliczyć można m.in. niechęć, brak zaufania, wykluczenie cyfrowe, brak wiedzy.

Oryginalność / wartość / implikacje / rekomendacje | W literaturze problem uczestnictwa seniorów w procesie budżetu obywatelskiego w Polsce nie był jak dotąd podejmowany.

¹ Artykuł wpłynął 19.06.2024, zaakceptowano 3.02.2025.

W obliczu starzenia się społeczeństwa i konieczności dostosowania przestrzeni miejskiej do potrzeb tej grupy poszukiwanie i diagnozowanie narzędzi włączających w proces decyzyjny samych zainteresowanych wydaje się istotne.

Słowa kluczowe: budżet partycypacyjny, seniorzy, ograniczenia, uczestnictwo obywateli, potrzeby osób starszych

THE NEEDS OF AN AGEING SOCIETY AND THE PARTICIPATORY BUDGETING PROCESS

Summary

Purpose | The purpose of this article is to determine the main types of needs of members of the silver generation (K60M65+) reported and possible to meet through participatory budgeting processes, as well as to determine the scale and barriers of participation of this group in the analysed processes.

Research method | The paper uses a descriptive method along with a spatial-statistical analysis of data on the participation of Wrocław residents in 2023 Wrocław participatory budgeting process.

Results | The participatory budget can be a tool to meet the needs of seniors related to improving their living conditions in the urban space, social infrastructure, and increasing their competences and skills. Social infrastructure projects – especially those related to sports and recreation – are preferred. Only 5% of Wrocław's senior citizens took part in participatory budgeting processes in the period under review. Barriers to participation that were identified include reluctance, lack of trust, digital exclusion and lack of knowledge.

Originality / value / implications / recommendations | In the literature, the issue of seniors' participation in the participatory budgeting process in Poland has not been addressed so far. In view of the ageing of the population and the need to adapt urban space to the needs of this group, it is important to search for and diagnose tools to include the stakeholders themselves in the decision-making process.

Keywords: participatory budgeting, seniors, limitations, citizen involvement, older people's needs

JEL classification: K10, M31

1. Wstęp

Jednostki samorządowe wykonują zadania publiczne służące zaspokajaniu potrzeb wspólnoty samorządowej, czyli społeczności lokalnej. Zadania gminy można podzielić na dwie kategorie – zadania własne oraz zadania zlecone. Z punktu widzenia problematyki niniejszego artykułu kluczowe znaczenie ma pierwsza grupa zadań. Obejmuje ona obszary, w których gmina działa samodzielnie i niezależnie od innych władz publicznych. Można wyróżnić pięć głównych rodzajów takich zadań, dotyczących:

1. infrastruktury technicznej,
2. infrastruktury społecznej,
3. ładu przestrzennego i ekologicznego,
4. bezpieczeństwa publicznego,
5. reprezentacji zewnętrznej gminy.

W literaturze wskazuje się, iż ich realizacja ma służyć poprawie jakości życia mieszkańców [Kotlińska, 2018], rozumianej jako stopień zaspokojenia potrzeb materialnych i niematerialnych jednostek, rodzin i zbiorowości w takich wymiarach jak: materialne warunki życia, zdrowie, edukacja, aktywność ekonomiczna, czas wolny i relacje społeczne, osobiste bezpieczeństwo, a także jakość środowiska naturalnego w miejscu zamieszkania [Bendowska i in., 2017]. W konsekwencji pojawia się problem identyfikacji potrzeb wspólnoty, wyboru zadań do realizacji, ich hierarchizacji oraz sposobu realizacji. W praktyce nie każde działanie władz samorządowych oznacza dla członków wspólnoty samorządowej wzrost jakości życia, bowiem decyzje mogą być podejmowane arbitralnie, bez uwzględnienia oczekiwań społeczności. Wynika to z mankamentów procesów demokracji przedstawicielskiej [Nowotarski, 2015].

W ciągu ostatnich lat budżety partycypacyjne (obywatelskie, BO) stały się istotnym elementem współdziałania samorządów z mieszkańcami. Są one specyficzną formą konsultacji z mieszkańcami gminy dotyczącej kierunków wydatkowania części środków z budżetu gminy w ramach realizacji jej zadań własnych [Bednarska-Olejniczak, Olejniczak, 2018]. Pełnią rolę narzędzia nie tylko umożliwiającego mieszkańcom werbalizację potrzeb, lecz również aktywizującego mieszkańców do działania, ponieważ scalają społeczność oraz

edukują i umożliwiają dwukierunkową komunikację między władzami gminy a mieszkańcami i in., 2019].

Problem włączenia osób w wieku poprodukcyjnym (seniorów, członków *silver generation*) w różnorodne procesy partycypacji w funkcjonowaniu społeczności lokalnych pojawia się w literaturze przedmiotu dość często [Falanga i in., 2021]. Jednak badania koncentrujące się na uczestnictwie seniorów w procesach BO – zarówno w głosowaniach, jak i w tworzeniu i wdrażaniu projektów – są nieliczne [Kimic, Polko, 2023]. W tym kontekście należy wskazać, iż osoby takie mogą z jednej strony być beneficjentami tych procesów nie tylko dzięki możliwości zgłoszenia oraz wyboru (wskazania) rozwiązań dopasowanych do ich potrzeb, lecz także na przykład na skutek włączenia we współdziałanie grup nieformalnych (zaspokajanie potrzeby przynależności, akceptacji/uznania). Z drugiej strony mogą doświadczać wykluczenia z tych procesów ze względu na bariery wynikające z wieku (w tym wskutek wykluczenia cyfrowego, ograniczenia procesów poznawczych, barier fizycznych czy osłabienia więzi społecznych).

Słuszne wydaje się zatem wieloaspektowe zbadanie udziału seniorów w procesach budżetu obywatelskiego. Celem niniejszego artykułu jest ustalenie głównych rodzajów potrzeb członków *silver generation* w wieku poprodukcyjnym (kobiety w wieku 60+ oraz mężczyźni w wieku 65+, K60M65+) zgłaszanych i możliwych do zaspokojenia dzięki procesowi BO oraz określenie skali uczestnictwa członków tej grupy w procesach BO. Ze względu na ograniczoną dostępność danych analiza zostanie przeprowadzona na przykładzie Wrocławia. Jednocześnie na podstawie doświadczeń wybranych gmin w artykule zostaną zidentyfikowane działania możliwe do podjęcia w celu zwiększenia tego uczestnictwa. Osiągnięcie powyższego celu będzie możliwe dzięki uzyskaniu odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- RQ1:** W jakich obszarach budżety obywatelskie mogą wpływać na poprawę jakości życia seniorów (K60M65+)?
- RQ2:** W jakim stopniu osoby te uczestniczą w procesie budżetu obywatelskiego we Wrocławiu?
- RQ3:** Jakie rodzaje potrzeb członków badanej grupy sygnalizowane są w procesie Wrocławskiego Budżetu Obywatelskiego?
- RQ4:** Jakie bariery uczestnictwa grupy K60M65+ w procesach BO oraz działania pozwalające na ich likwidację identyfikowane są przez wybrane polskie gminy?

2. Przegląd literatury

Jak wskazuje I. M. Young [1990], w państwie demokratycznym partycypacja umożliwia wszystkim aktywnym obywatelom, z ich „różnicami geograficznymi, etnicznymi, płciowymi i zawodowymi”, prezentowanie swoich stanowisk w ramach rozwiązań, które proponuje im państwo. Ten rodzaj włączenia obywateli we współzrządzenie nazywa się zazwyczaj partycypacją publiczną (obywatelską). Obejmuje ona bezpośrednie lub pośrednie zaangażowanie zainteresowanych osób w podejmowanie decyzji dotyczących polityk, planów lub programów, na których wdrożeniu im zależy [Quick, Bryson, 2016]. Ma ona charakter wertykalny – „dotyczy zaangażowania jednostek w działania struktur i instytucji demokratycznego państwa” [Kaźmierczak, 2011] – i należy ją odróżnić od partycypacji społecznej (horyzontalnej) oraz indywidualnej. Na przestrzeni lat pojawiło się wiele modeli partycypacji publicznej [Hussay, 2020]. U podstaw większości z nich leży model drabiny partycypacji S. Arnstein [1969]. C. Ebdon [2002] wskazuje, iż celem partycypacji publicznej jest zaktywizowanie obywateli do uczestnictwa w podejmowaniu decyzji, czyli rezygnacji z bycia biernymi „konsumentami” usług rządowych.

Oznacza to, że jednym z efektów zaangażowania obywateli w procesy decyzyjne powinno być np. lepsze dostosowanie usług świadczonych przez administrację publiczną do wyrażanych przez nich potrzeb [Ackerman, 2004; Boulding, Wampler, 2010; Richard, Muna, 2018]. Przesłankami do wdrażania partycypacji publicznej są także zazwyczaj oczekiwane korzyści związane z poprawą efektywności wydatków publicznych, poprawą efektów działań służb publicznych, pogłębianiem demokracji oraz włączeniem grup zmarginalizowanych i wykluczonych [Baker, Chapin III, 2018]. Oczywiście podnosi się temat niedoskonałości i braków mechanizmów partycypacji, związanych m.in. z brakiem kompetencji społecznych mieszkańców, ograniczeniami w zakresie możliwości partycypacji, wykluczeniem społecznym, stosowanymi narzędziami (które ograniczają wpływ) czy zaufaniem do rządu [McNulty, 2015; Saguin, 2018; Swianiewicz, 2012].

A. Fung [2006] wskazuje, że mechanizmy partycypacji publicznej różnią się rodzajem uczestników, sposobem komunikacji między uczestnikami oraz wpływem uczestników na politykę lub działania publiczne. Jego zdaniem te trzy

wymiary tworzą przestrzeń („kostkę demokracji”), w której można zlokalizować każdy konkretny mechanizm partycypacji. Jedną z kombinacji zidentyfikowanych przez Funga jest taka, w której głównymi podmiotami decyzyjnymi są obywatele, którzy mają otwarty dostęp do udziału w procesie, podejmują decyzje w drodze procesów deliberacji lub negocjacji i mają bezpośrednią władzę nad decyzjami publicznymi lub zasobami. Powyższe cechy są charakterystyczne dla szeroko rozumianych procesów budżetowania partycypacyjnego, którego początki sięgają roku 1989, kiedy to po raz pierwszy wprowadzono je jako oddolną inicjatywę mieszkańców w brazylijskim Porto Alegre [Cabannes, 2004]. Według UN-Habitat [2008] budżetowanie partycypacyjne to „proces podejmowania decyzji oparty na współpracy, który zakłada włączenie obywateli poprzez przedstawicieli społeczności lokalnych w coroczne podejmowanie decyzji o alokacji zasobów publicznych”. Nie istnieje jednak jeden wspólny model takiego budżetu. Ze względu na zróżnicowane warunki lokalne, polityczne i gospodarcze budżety partycypacyjne różnią się zarówno pod względem konstrukcji, jak i osiąganych wyników. Y. Sintomer, C. Herzberg i A. Rocke [2008] identyfikują kluczowe wyznaczniki tego typu procesów: (1) musi zaistnieć dyskusja na temat wymiaru finansowego i/lub budżetowego; (2) konieczny jest udział osób odpowiedzialnych za administrowanie polityką budżetową (np. gminy); (3) musi to być proces powtarzalny (np. co roku); (4) proces musi obejmować pewną formę deliberacji publicznej; (5) wymagana jest pewna odpowiedzialność za wyniki (np. wiążący charakter ustaleń).

W Polsce – jako jednym z nielicznych krajów [McNulty i in., 2021] – budżety partycypacyjne zostały ustawowo uregulowane w 2018 roku, na skutek czego charakteryzują się relatywnie podobnymi zakresami oraz procedurami w poszczególnych samorządach. Należy zwrócić uwagę, iż przesłanką wskazaną w uzasadnieniu do projektu ustawy wprowadzającej te regulacje była chęć zagwarantowania mieszkańcom większego wpływu na decyzje władz samorządów terytorialnych. Jednocześnie samorządy kwestionowały zasadność zmian i wskazywały, iż procesy budżetów partycypacyjnych funkcjonowały w polskich gminach od 2011 roku. Z punktu widzenia mieszkańców w procesie budżetu partycypacyjnego najistotniejsze są etapy zgłaszania propozycji projektów oraz wyboru zgłoszonych projektów w drodze głosowania. Niniejszy artykuł, jak wspomniano we wstępie, koncentruje się na efektach drugiego z wymienionych etapów.

3. Metoda badawcza

Osiągnięcie celu pracy wymagało przeprowadzenia studiów literaturowych dotyczących problematyki partycypacji publicznej oraz poprawy jakości życia i potrzeb mieszkańców zaspokajanych przez samorządy lokalne, analizy informacji zawartych w dokumentach strategicznych, opracowaniach oraz na stronach internetowych gmin o podejmowanych przez nie działaniach prowadzących do włączenia grupy K60M65+ w procesy partycypacji publicznej oraz analizy danych zastanych. Przegląd służył po pierwsze określeniu poziomu uczestnictwa badanej grupy w procesach głosowania.

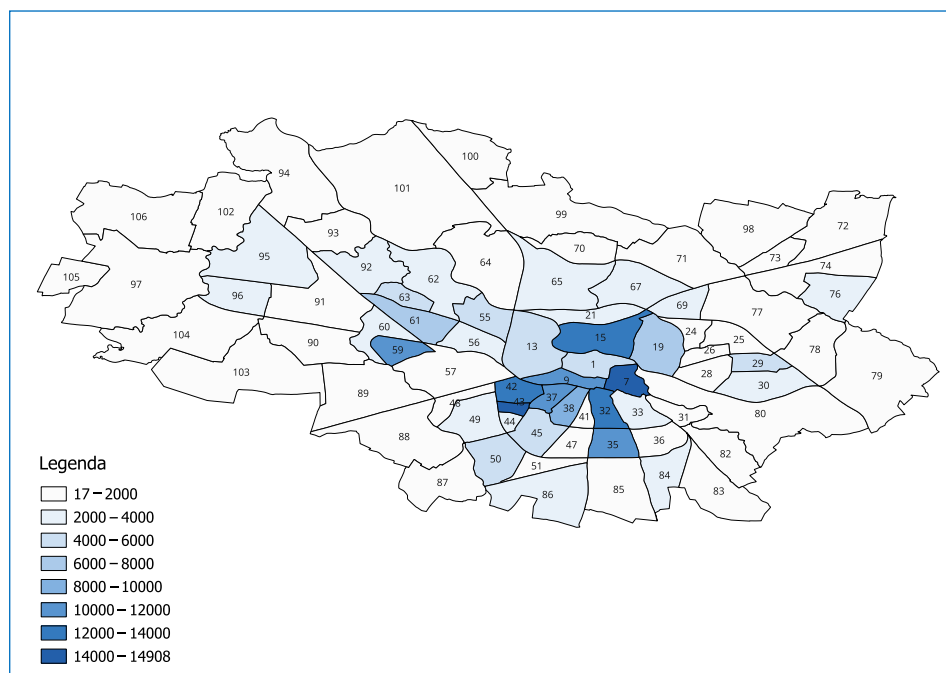
Mimo iż w większości dużych miast realizujących procesy BO dostępne są dane o strukturze wiekowej respondentów, to mają one charakter bardzo ogólny (na poziomie całego miasta). Natomiast specyfiką takich ośrodków miejskich jest zróżnicowanie ich terenów m.in. pod względem gęstości zamieszkania, struktury wiekowej, aktywności lokalnych centrów kultury czy rad osiedli. W związku z tym ze względów poznawczych uzasadniona była analiza skali zaangażowania badanej grupy na poziomie np. osiedli, bowiem wspomniane różnice mogą w istotnym stopniu wpływać na jej aktywność na danym terenie. Jednym z miast, w których takie dane można pozyskać, jest Wrocław. Charakteryzuje się on istotnym zróżnicowaniem gęstości zaludnienia oraz struktury demograficznej poszczególnych rejonów urbanistycznych (rysunki 1 i 2).

W celu określenia poziomu udziału grupy K60M65+ w głosowaniu w ramach BO wykorzystano dostępne dane dotyczące wyników głosowania w 2023 roku we Wrocławskim Budżecie Obywatelskim (WBO). W badaniu użyto danych z serwisów Otwarte Dane Wrocław (ODW) [2024], System Informacji Przestrzennej Wrocławia (SIPW) [2024], WBO [2023] oraz aktualnego wykazu kodów pocztowych. Struktura danych ODW obejmowała między innymi – istotne z punktu widzenia przeprowadzanej analizy – wiek głosującego, kod pocztowy miejsca zamieszkania, formę głosowania, wybrane projekty. Z kolei dane demograficzne SIPW obejmowały podział na rejony urbanistyczne z liczebnością mieszkańców (w tym przedziały K60M65 oraz KM80, które odzwierciedlają badaną populację).

Ze względu na konieczność przypisania każdego z głosujących do konkretnego rejonu urbanistycznego (z uwagi na brak danych o osiedlach rejonu nie pokrywają się z granicami osiedli) należało wykorzystać kody pocztowe jako wyznacznik lokalizacji. Poddano je weryfikacji w wykazie kodów z bazy Poczty Polskiej, a następnie przypisano do poszczególnych rejonów z wykorzystaniem bazy SIPW. Pominięto głosujących, którzy wskazali kody pocztowe spoza Wrocławia, co zawęziło liczbę głosujących objętych badaniem do 78 532 osób z 79 650 uczestników zarejestrowanych w 2023 roku. Do geolokalizacji i wizualizacji danych na mapach wykorzystano program QGIS w wersji 3.32.3-Lima.

RYSUNEK 1

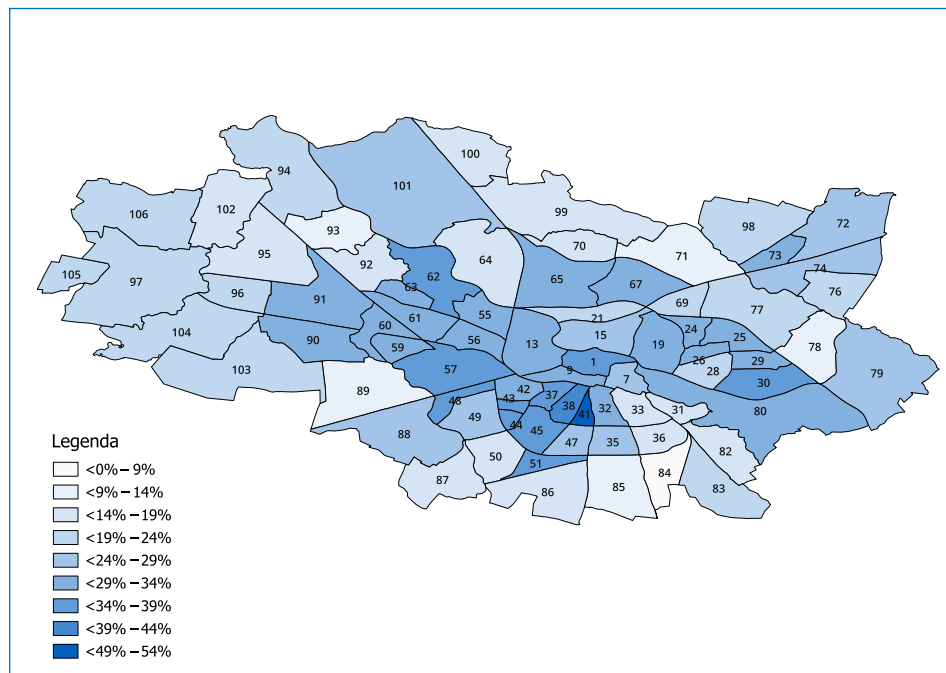
Gęstość zaludnienia (os/km²) w poszczególnych rejonach urbanistycznych Wrocławia w 2023 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie SIP Wrocław (legenda jednostek – patrz tabela 2).

RYSUNEK 2

Odsetek mieszkańców z grupy K60M65+ w poszczególnych rejonach urbanistycznych Wrocławia w 2023 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie SIP Wrocław (legenda jednostek – patrz tabela 2).

W kolejnym kroku przeprowadzono analizę wyników głosowania na projekty. Objęła ona wszystkie projekty poddane głosowaniu w 2023 roku. W celu ustalenia typologii projektów dokonano analizy typologii występujących w literaturze naukowej i praktyce. Najbardziej szczegółowym (ponad 120 typów projektów) jest podział zaproponowany przez zespół B. Martela, L. Janik, K. Mróz [2023]. Jednak jego duża szczegółowość nie wносиłaby istotnych informacji do przeprowadzonych badań. Z kolei K. Kołat, M. Furmankiewicz i M. Kalisiak-Mędelska [2022] w ramach analizy budżetu obywatelskiego Częstochowy wyróżnili dziewięć głównych kategorii przedmiotowych. Wykorzystano rozwiązanie zaproponowane przez A. Muchę [2018], tj. podział na projekty infrastruktury technicznej (IT): drogowe (IT1), rowerowe (IT2), komunalne (IT3) oraz pozostałe projekty infrastruktury technicznej (IT4); projekty infrastruktury społecznej (IS): prozdrowotne (IS1), edukacyjne (IS2), kulturalne (IS3), z zakresu sportu i rekreacji

(IS4), z zakresu bezpieczeństwa (IS5) oraz pozostałe projekty infrastruktury społecznej (IS6); projekty miękkie (M): warsztaty i szkolenia (M1), organizację imprez (M2) oraz pozostałe (M3). Kategorią uzupełniającą są projekty pozostałe niemieszczące się w wymienionych kategoriach (P). W trakcie analizy pojawiły się także nieliczne projekty łączące w swym zakresie dwa obszary na tyle silnie, iż przypisano im kombinacje typów. Kodowanie projektów oparto na eksperckiej analizie treści opisu i uzasadnienia poszczególnych projektów (tabela 1).

TABELA 1

Przykład kodowania projektu

Nr	Tytuł	Uzasadnienie	Typ	Podtyp
82	Przystanki wiedeńskie na Świdnickiej	(...) Korzystają z tej ulicy liczni piesi, rowerzyści, pasażerowie komunikacji miejskiej (pięć linii tramwajowych i dwie autobusowe), kierowcy i pasażerowie samochodów osobowych. Łącznie w godzinie składa się to na liczbę 16 000 osób. To bardzo dużo, nawet jeśli chodzi o ulice Wrocławia.	IT	IT1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych WBO 2023.

Następnie dokonano szczegółowej analizy wyników głosowania badanej grupy ze względu na typ projektu oraz jego zasięg terytorialny. Należy podkreślić, iż analizą objęto wszystkie projekty dopuszczone do głosowania, co powinno oddać całkowity obraz preferencji. Dodatkowo rozpatrzono różnice między projektami preferowanymi przez osoby z badanej grupy i przez wszystkich głosujących.

Ostatnim krokiem w procesie badawczym było pozyskanie – na podstawie przeglądu danych źródłowych z ewaluacji BO, jak również ze stron miast i organizacji pozarządowych – informacji dotyczących propozycji działań oraz działań podejmowanych przez poszczególne gminy w celu włączenia seniorów procesy partycypacji (w tym BO).

4. Wyniki badań

Założeniem WBO 2023 było umożliwienie mieszkańcom zgłaszania projektów do realizacji przez władze miasta, istotnych z punktu widzenia mieszkańców, o zasięgu osiedlowym oraz ponadosiedlowym, jak również ich wyboru (po jednym z kategorii) w drodze głosowania [Wydział Partycypacji Społecznej, 2023]. Należy zauważyć, iż od kilku lat utrzymuje się stała frekwencja głosujących w WBO (w granicach 15%), przy niskiej frekwencji grupy K60M65+ (5%). Widoczne są istotne różnice w zaangażowaniu ogółu mieszkańców poszczególnych rejonów w proces głosowania, jak również różnice w poziomie zaangażowania badanej grupy (tabela 2, rysunki 3 i 4).

TABELA 2

Struktura wiekowa oraz skala zaangażowania w proces WBO 2023 mieszkańców poszczególnych rejonów Wrocławia

Kod rejonu	Rejon	Mieszkańcy K60M65+ (%)	Głosujący K60M65+ (%)	Ogółem głosujący (%)
30	Biskupin	36	7	17
45	Borek	35	2	6
83	Brochów	20	7	17
28	Dąbie	23	3	11
35	Gaj	29	5	15
42	Gajowice	32	2	5
56	Gądów Mały	33	3	5
48	Grabiszyn	36	3	6
49	Grabiszyniek	28	5	13
32	Huby	34	4	9
84	Jagodno	9	15	39
104	Jarnołtów-Jerzmanowo	22	23	36
67	Karłowice	31	7	16
87	Klecina	16	5	10
77	Kowale-Popiele	21	14	33

Kod rejonu	Rejon	Mieszkańcy K60M65+ (%)	Głosujący K60M65+ (%)	Ogółem głosujący (%)
62	Kozanów	38	4	5
50	Krzyki	18	4	13
82	Księża Małe/Wielkie	19	11	30
60	Kuźniki	32	5	14
97	Leśnica-Ratyń-Pustki	22	3	9
102	Marszowice	15	12	37
92	Maślice Małe	18	9	17
93	Maślice Wielkie	11	13	37
106	Mokra	22	3	9
57	Muchobór Mały	35	3	7
89	Muchobór Wielki	14	5	15
91	Nowe Żerniki-Kolonie Żernickie	32	5	14
59	Nowy Dwór	32	5	14
86	Ołtaszyn	19	7	15
88	Oporów	25	10	24
33	Osiedle Henrykowskie	16	10	35
61	Osiedle Kosmonautów	32	9	16
64	Osobowice	18	3	7
51	Partynice	35	4	9
98	Pawłowice-Kłokoczyce	22	4	12
63	Pilczyce	31	3	8
55	Popowice	34	3	10
70	Poświętne	17	5	19
38	Powstańców Śląskich Wschód	42	2	5
37	Powstańców Śląskich Zachód-Centrum Południowe	36	2	5

Potrzeby starzejącego się społeczeństwa a proces budżetu obywatelskiego

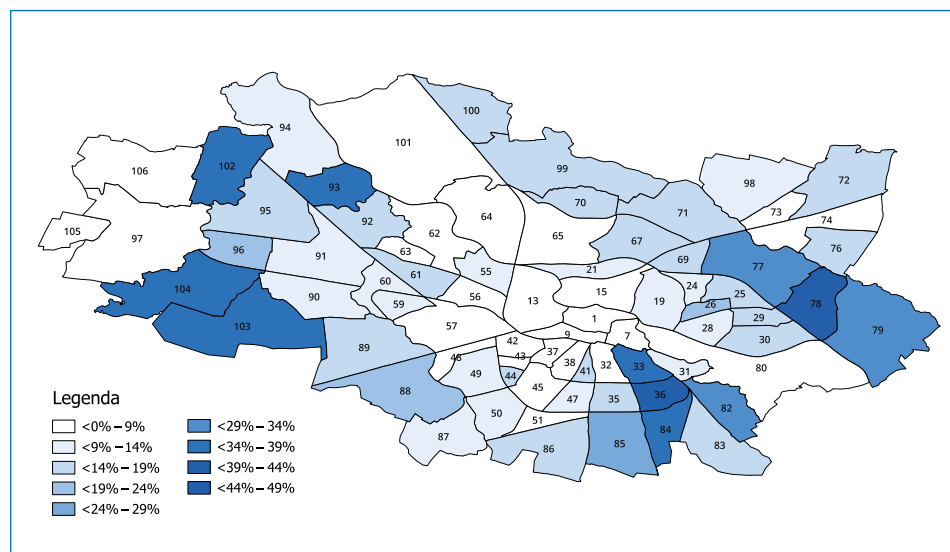
Kod rejonu	Rejon	Mieszkańcy K60M65+ (%)	Głosujący K60M65+ (%)	Ogółem głosujący (%)
94	Pracze Odrzańskie-Janówek	23	5	14
9	Przedmieście Świdnickie	34	3	7
74	Psie Pole Południe-Kielczów	25	1	5
73	Psie Pole Północ	30	3	5
80	Rakowiec-Opatowice	30	1	4
69	Rejon alei Kromera	22	13	15
19	Rejon placu Grunwaldzkiego	31	6	13
15	Rejon placu Świętego Macieja	26	4	9
47	Rejon ulicy Borowskiej-Południe	29	4	11
41	Rejon ulicy Borowskiej-Północ	50	0	17
21	Rejon ulicy Kłęzkowskiej	23	3	10
31	Rejon ulicy Krakowskiej	18	2	11
43	Rejon ulicy Mieleckiej	35	2	6
44	Rejon ulicy Saperów	35	9	18
7	Rejon ulicy Traugutta	26	2	4
101	Rędzin	27	3	5
65	Różanka-Polanka	30	3	8
29	Sępólno	32	8	19
71	Sołtysowice	14	11	16
95	Stabłowice	18	6	18
1	Stare Miasto	35	3	6
79	Strachocin-Wojnów	25	21	32
103	Strachowice-Osiniec	22	23	36
78	Swojczyce	10	26	47
13	Szczepin	33	3	8
26	Szczytniki	31	16	21
100	Świniary	17	5	19

Kod rejonu	Rejon	Mieszkańcy K60M65+ (%)	Głosujący K60M65+ (%)	Ogółem głosujący (%)
36	Tarnogaj	18	15	42
99	Widawa-Lipa Piotrowska-Polanowice	17	5	19
85	Wojszyce	14	10	25
24	Zacisze	32	6	12
72	Zakrzów	25	11	18
25	Zalesie i Stadion	32	9	15
76	Zgorzelisko	23	7	19
96	Złotniki	20	9	24
105	Żar	20	0	4
90	Żerniki	32	5	14
999	WROCŁAW ogółem	27	5	14

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych WBO 2023.

RYSUNEK 3

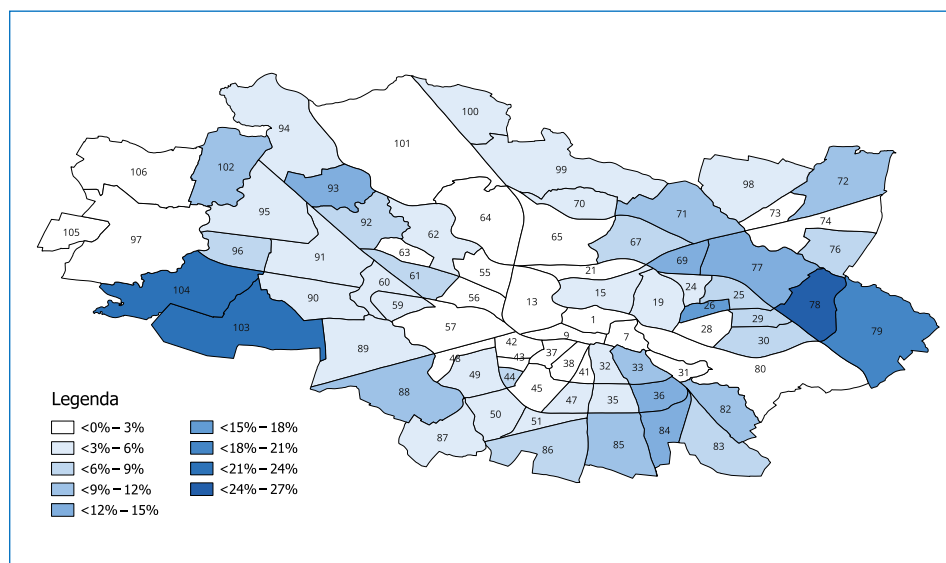
Odsetek mieszkańców głoszących w poszczególnych rejonach Wrocławia

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych WBO 2023.

RYSUNEK 4

Odsetek mieszkańców z grupy K60M65+ głosujących w poszczególnych rejonach

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych WBO 2023.

W analizowanym roku wśród projektów wybieranych przez badaną grupę (w skali miasta) te z zakresu sportu i rekreacji (IS4) dominują nad pozostałymi (niezależnie od zasięgu) (tabela 3). Wskazuje to pośrednio na istotniejsze znaczenie dla seniorów tych dwóch grup projektów. W przeliczeniu na jeden projekt o wiele korzystniej wypadają projekty dotyczące infrastruktury rowerowej (IT2) o zasięgu ponadosiedlowym oraz projekty prozdrowotne (IS1). Widoczne jest występowanie projektów koncentrujących dużą liczbę głosów badanej grupy niezależnie od zasięgu.

Biorąc pod uwagę, iż w powyższych analizach występują projekty ponadosiedlowe, często bezpośrednio niezwiązane z rejonem zamieszkania członków grupy K60M65+, słuszną wydaje się analiza wyników głosowania na projekty typowo lokalne (osiedlowe) w podziale na wyodrębnione wcześniej rejonu urbanistyczne. Ze względu na zróżnicowaną liczbę mieszkańców poszczególnych rejonów listę rankingową projektów osiedlowych w każdym z rejonów ustalono, przeliczając liczbę głosów w stosunku do liczby uprawnionych do głosowania w badanej grupie.

TABELA 3

Struktura głosów oddanych w WBO 2023 przez członków grupy K60M65+ (łącznie w skali miasta)

	IT1	IT2	IT4	IS1	IS2	IS3	IS4	IS5	IS6	M3
Liczba projektów	28	7	18	6	8	9	26	2	10	1
Liczba głosów	2575	1509	1803	1145	1161	804	4879	336	1608	5
Głosów/projekt	92	216	100	191	145	89	188	168	161	5
Max. głosów / projekt	338	419	407	264	429	272	521	252	480	5
Zasięg projektu	O	P	P	O	O	O	P	P	O	P

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych WBO 2023.

W tabeli 4 przedstawiono zestawienie liczby poszczególnych typów projektów pojawiających się na pierwszych dwóch miejscach listy rankingowej w każdym z rejonów. Widoczna jest tu zdecydowana koncentracja głosujących na projektach związanych z infrastrukturą społeczną (rysunek 5).

TABELA 4

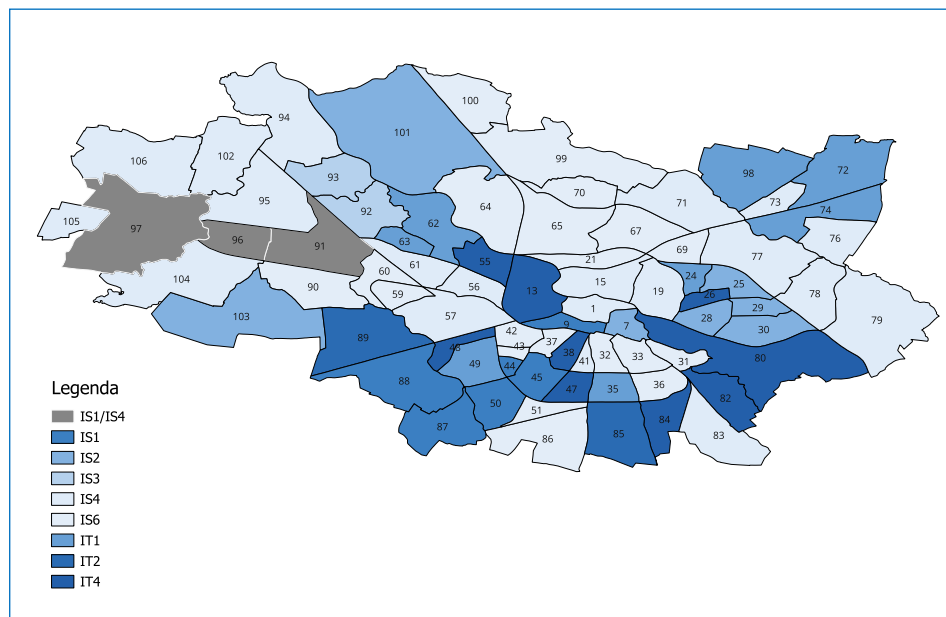
Struktura zainteresowania projektami osiedlowymi członków grupy K60M65+ (łącznie w skali miasta)

Typ projektów	Na I miejscu w rejonie	Na II miejscu w rejonie	Łącznie I i II miejsce
IT1	8	5	13
IT2	2	3	5
IT4	9	11	20
IS1	6	4	10
IS2	7	10	17
IS3	2	3	5
IS4	20	20	40
IS6	20	13	33
IS1/IS2	0	4	4
IS1/IS4	3	3	6
IS2/IS4	0	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych WBO 2023.

RYSUNEK 5

Rozkład zainteresowania członków grupy K60M65+ poszczególnymi typami projektów w rejonach

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych WBO 2023.

Czy zatem projekty wskazywane przez badaną grupę były spójne z preferencjami ogółu głosujących mieszkańców? Czy dzięki budżetowi partycypacyjnemu zgłaszane potrzeby były zaspokajane? Odpowiedź na te pytania można odnaleźć częściowo w statystykach głosowania. Należy rozważyć tu kilka aspektów.

Analiza wyników głosowania wskazuje, iż wśród projektów wybranych do realizacji znalazło się aż 7 z 10 o największej liczbie oddanych głosów przez badaną grupę (w tym wszystkie osiedlowe). Jednocześnie badana grupa oddała na wspomniane projekty między 10% a 17% ogółu głosów, co przy jej ogólnie niskim poziomie zaangażowania (około 10% ogółu) świadczy o istotnym znaczeniu tych projektów z ich punktu widzenia. Z drugiej strony pozostałe 12 wybranych projektów cieszyło się nieznacznie mniejszym zainteresowaniem, co przekładało się na 6–10% poparcia wybranych projektów przez badaną grupę.

Ponieważ mogą występować projekty o istotnym znaczeniu głównie dla badanej grupy, wyodrębniono te o wysokim udziale głosujących członków grupy K60M65+. Udział ich głosów wahał się między 18% a 26% na dany projekt. Występowały tu zarówno projekty, na które głosowało łącznie ponad 2000 osób (ponadosiedlowe), jak i takie, które zebrały niewiele ponad 200 głosów (osiedlowe).

Drugim aspektem uczestnictwa grupy K60M65+ w procesach BO jest jej czynna partycypacja, oznaczająca aktywne włączenie się w proces współtworzenia i zgłaszania projektów, co umożliwia bezpośrednio określenie potrzeb seniorów i wskazanie rozwiązań pozwalających na ich zaspokojenie. Niestety dane dotyczące uczestnictwa seniorów w tej części procesu nie są gromadzone.

Zarówno w teorii, jak i w praktyce wskazuje się zazwyczaj na bariery związane z uczestnictwem mieszkańców (w tym seniorów) wynikające z braku zaufania (do rządzących, do danego procesu...), niechęci (do włączania się w sprawy publiczne, do brania odpowiedzialności...), ograniczeń czasowych (inne obowiązki, zbyt rozciągnięte procedury...), braku wiedzy i/lub informacji (wynikającego z braku dostępności informacji, prostoty języka, odpowiednich kanałów komunikacji...), braku możliwości (dysfunkcje zdrowotne) [Chrzanowski, Rościszewska, 2014; Petriwskyj i in., 2012; Mikulionienė, 2024; Junqueira i in., 2023; Cruickshank, Ryan, 2023]. Należy zauważyć, iż oba te obszary mogą być ze sobą silnie powiązane. Stworzenie projektów „szytych na miarę” i późniejsze promowanie ich przez seniorów może powodować wzrost zainteresowania innych osób z tej grupy. Wynikać to będzie nie tylko z dopasowania projektu do potrzeb lokalnej społeczności (tu: grupy K60M65+), lecz także między innymi z dostosowania kanałów komunikacji, języka czy wykorzystania nieformalnych kontaktów i lokalnych więzi społecznych do zwiększenia zaufania do procesu [Serrat i in., 2018].

Od czasu wdrożenia pierwszych budżetów partycypacyjnych w Polsce – na bazie doświadczeń zagranicznych i krajowych – zostały wypracowane praktyki mające na celu włączenie mieszkańców (w tym seniorów) w każdy z etapów procesu partycypacji [Bluj, Stokłuska, 2015; Stokłuska, 2015; Kęłowski, 2013; Martela, 2013]. Głównymi inicjatorami takich działań są zazwyczaj organizacje pozarządowe współpracujące w większym bądź mniejszym stopniu z władzami

samorządowymi. Część z miast stara się wykorzystywać te możliwości i wprowadzać rozwiązania prosenioralne do swoich procesów budżetu partycypacyjnego. Analiza wyników ewaluacji BO w wybranych miastach (Białystok, Gdańsk, Kraków, Poznań, Warszawa, Wrocław) oraz przegląd realizowanych przez nie programów mających na celu włączenie seniorów w proces partycypacji wskazują na istotne elementy takich działań (tabela 5).

TABELA 5

Bariery udziału w procesach partycypacji grupy K60M65+ oraz przykłady przeciwdziałania im proponowane i podejmowane przez władze lokalne

Rodzaj bariery	Działania
Brak zaufania	dotarcie poprzez liderów lokalnych, grupy sąsiedzkie, parafialne, stowarzyszenia, rady osiedli
Niechęć	spotkania, dyskusje, wspólne planowanie (laboratoria), generatory pomysłów, wskazanie korzyści dla uczestników procesu
Ograniczenia czasowe	- wykorzystanie już funkcjonujących spotkań (włączenie w życie społeczności, bibliotek, domów kultury), - dostosowanie miejsc informowania do codziennej aktywności seniorów, - rozciągnięcie procesu w czasie (zwiększenie liczby konsultacji, spotkań informacyjnych, projektowych)
Brak wiedzy	- tworzenie materiałów szkoleniowych dostosowanych do percepcji seniorów, - tworzenie punktów wsparcia (w szczególności przy kalkulacji kosztu projektu), - wspomaganie indywidualne (np. dzięki wolontariuszom), - organizacja spotkań służących omówieniu problemów związanych z projektem
Brak informacji	- wykorzystanie różnorodnych kanałów komunikacji dostosowanej do percepcji <i>silver generation</i> (w tym dotarcie do mieszkańców poprzez wspólnoty mieszkaniowe, spółdzielnie, pocztę), - stosowanie zasady „prostego języka” [Śwital, 2023]
Inne ograniczenia (w tym zdrowotne)	- odpowiednia czytelność materiałów informacyjnych, - dostępność miejsc i terminów konsultacji oraz głosowań, - możliwość zgłaszania grupowych projektów lub wsparcia przy tworzeniu i zgłaszaniu projektów ze strony organizacji pozarządowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ewaluacji BO w wybranych miastach.

4. Podsumowanie

Przeprowadzone badania oraz analiza wyników wskazują, iż zgodnie z obowiązującymi regulacjami prawnymi budżet partycypacyjny może być narzędziem umożliwiającym dostarczenie szeregu usług publicznych, w ramach realizacji zadań własnych gmin, mogących zaspokoić potrzeby badanej grupy mieszkańców (RQ1). Wskazać tu można zarówno obszar infrastrukturalny związany z poprawą warunków funkcjonowania osób starszych w przestrzeni miejskiej (budowa i dostosowanie infrastruktury do preferencji badanej grupy – parkingi, chodniki, drogi, przejścia dla pieszych), obszar inwestycji społecznych wiążących się z obiektami służącymi rozwojowi społeczeństwa w określonym zakresie (między innymi place zabaw, ścieżki edukacyjne, obiekty sportowe lub instalacje artystyczne), jak również obszar projektów „miękkich”, czyli działań związanych głównie z wyposażaniem członków społeczności w określone kompetencje, umiejętności, wiedzę (szkolenia, kursy, imprezy masowe).

Analiza wyników głosowania, zarówno w skali miasta, jak i poszczególnych rejonów, wskazuje na zdecydowaną koncentrację głosujących na projektach związanych z infrastrukturą społeczną – w szczególności dotyczących sportu i rekreacji (budowa placów zabaw, utworzenie nowych parków...) oraz „pozostałych”, które zazwyczaj stanowią uzupełnienie, ulepszenie bądź rozwinięcie infrastruktury sportowo rekreacyjnej umożliwiające lepsze/wygodniejsze korzystanie z niej (zagospodarowanie przestrzeni międzyblokowych, uzupełnienie oświetlenia, wymiana ławek). Są to projekty zaspokajające głównie potrzeby związane z zagospodarowaniem czasu wolnego (RQ3), tworzące bezpieczne przestrzenie dla wspólnego spędzania czasu, a w konsekwencji umożliwiające wzmacnianie lokalnych więzi społecznych oraz zaspokajające potrzeby przynależności (lokalne parki, skwery, place zabaw). Kolejnymi potrzebami sygnalizowanymi w głosowaniu są potrzeby bezpieczeństwa komunikacyjnego (dostosowana infrastruktura drogowa oraz rowerowa). Jednocześnie widoczna jest częściowa rozbieżność preferencji grupy K60M65+ z preferencjami pozostałych mieszkańców, co przejawia się w wysokim udziale głosów badanej grupy na projekty eliminujące bariery architektoniczne lub poprawiające bezpieczeństwo na drogach.

W przypadku Wrocławia istotnym problemem jest ograniczony udział seniorów w procesach głosowania, mimo iż stanowią oni ponad 1/4 mieszkańców

miasta (RQ2). Istnieją natomiast różnice między poszczególnymi rejonami we frekwencji głosujących członków K60M65+. Proporcjonalnie więcej seniorów głosowało zazwyczaj na terenach o łącznej wyższej frekwencji, przy czym zazwyczaj były to tereny o niskim odsetku mieszkańców z grupy K60M65+ (często tzw. „nowe osiedla”). Świadczyć to może o skuteczniejszym mobilizowaniu badanej grupy przez lokalną „młodą” społeczność. Należy przy tym podkreślić, iż tereny w centrum miasta – gdzie istotną część mieszkańców stanowią osoby z badanej grupy – zazwyczaj charakteryzują się wyższą dostępnością infrastruktury publicznej oraz usług publicznych, co może mieć wpływ na niższą skłonność badanej grupy do głosowania.

Analiza wyników ewaluacji budżetów obywatelskich w wybranych miastach oraz analiza dostępnej literatury wskazują na istnienie szeregu barier ograniczających włączenie seniorów w proces współtworzenia budżetu obywatelskiego. Zalicza się do nich brak zaufania, niechęć, ograniczenia czasowe, brak wiedzy i informacji oraz ograniczenia zdrowotne. W praktyce wskazuje się na wiele możliwości częściowej eliminacji tych barier, m.in. dzięki stworzeniu „przyjaznego” seniorom procesu [Fundacja Fundusz Współpracy, 2018] oraz włączeniu partnerów społecznych i instytucjonalnych na co dzień współpracujących z seniorami (RQ4). Warto zauważyć, iż w wielu krajach wypracowane zostały rozwiązania mające na celu wsparcie grup wykluczonych w procesach budżetu partycypacyjnego [Bednarska-Olejniczak, Olejniczak, 2024]. Zaliczyć tu można działania oparte na włączeniu lokalnych grup wsparcia / wolontariuszy w procesy budżetów partycypacyjnych, którzy wspomagają seniorów (wykorzystanie partycypacji horyzontalnej), wypracowanie rozwiązań cyfrowych „przyjaznych” osobom starszym (w tym mobilne systemy głosowania *at home*), ułatwienie dostępu do procesu współtworzenia projektów (np. dzięki spotkaniom i dyskusjom w centrach aktywności lokalnej, świetlicach osiedlowych) czy też działania edukacyjne i informacyjne wykorzystujące specyficzne dla tej grupy kanały informacyjne.

Na koniec należy podkreślić, iż w wynikach ewaluacji wielokrotnie pojawia się postulat stworzenia – analogicznych do „szkolnych” lub „uczelnianych” budżetów partycypacyjnych, budżetów „senioralnych”. Zdaniem wnioskodawców umożliwiłoby to aktywizację osób z grupy K60M65+ oraz dopasowanie tej części projektów do ich specyficznych potrzeb.

Literatura

- Ackerman J., 2004, *Co-Governance for Accountability: Beyond "Exit" and "Voice"*, „World Development”, nr 32(3), s. 447–463, DOI: 10.1016/j.worlddev.2003.06.015.
- Arnstein S.R., 1969, *A Ladder Of Citizen Participation*, „Journal of the American Institute of Planners”, nr 35(4), s. 216–224, DOI: 10.1080/01944366908977225.
- Baker S., Chapin III F.S., 2018, *Going beyond "It Depends": The Role of Context in Shaping Participation in Natural Resource Management*, „Ecology and Society”, nr 23(1), 20, DOI: 10.5751/ES-09868-230120.
- Bednarska-Olejniczak D., Olejniczak J., 2024, *Participatory Budgeting and the Reduction of Social Exclusion*, „Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series”, nr 204, s. 49–65, DOI: 10.29119/1641-3466.2024.201.4.
- Bednarska-Olejniczak D., Olejniczak J., 2018, *Participatory Budgeting in Poland in 2013–2018 – Six Years of Experiences and Directions of Changes*, [w:] *Hope for Democracy. 30 Years of Participatory Budgeting Worldwide*, Dias N. (red.), Epopeia Records, Faro.
- Bednarska-Olejniczak D., Olejniczak J., Svobodová L., 2019, *Towards a Smart and Sustainable City with the Involvement of Public Participation – The Case of Wrocław*, „Sustainability”, nr 11(2), 332, DOI: 10.3390/su11020332.
- Bendowska M., Bieńkuńska M., Luty P., Sobestjański K., Wójcik J., 2017, *Jakość życia w Polsce: edycja 2017*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Bluj A., Stokłuska E., 2015, *Budżet partycypacyjny (obywatelski) krok po kroku. Poradnik dla praktyków*, Fundacja Pracownia Badań i Innowacji Społecznych „Stocznia”, Warszawa.
- Boulding C., Wampler B., 2010, *Voice, Votes, and Resources: Evaluating the Effect of Participatory Democracy on Well-Being*, „World Development”, nr 38(1), s. 125–135, DOI: 10.1016/j.worlddev.2009.05.002.
- Cabannes Y., 2004, *Participatory Budgeting: A Significant Contribution to Participatory Democracy*, „Environment and Urbanization”, nr 16(1), s. 27–46, DOI: 10.1177/095624780401600104.
- Chrzanowski O., Rościszewska E., 2014, *Zeszyt partycypacji publicznej, 1–2/2014*, FISE, <https://partycypacjaobywatelska.pl> [data dostępu: 5.03.2024].
- Cruickshank P., Ryan B., 2023, *An Information Literacy Lens on Community Representation for Participatory Budgeting in Brazil*, „Journal of Information Literacy”, nr 17(2), s.46–68, DOI: 10.11645/17.2.5.
- Falanga R., Cebulla A., Principi A., Socci M., 2021, *The Participation of Senior Citizens in Policy-making: Patterning Initiatives in Europe*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, nr 18(1), 34, DOI: 10.3390/ijerph18010034.
- Fundacja Fundusz Współpracy, 2018, *Seniorze – działaj i zmieniaj swoje miasto – Ewaluacja projektu współfinansowanego przez M. St. Warszawa*, Fundacja Fundusz Współpracy, <https://cofund.org.pl/projekty/seniorze---dzialaj-i-zmieniaj-swoje-miasto#raport-ewaluacyjny-projektu> [data dostępu: 3.03.2024].

- Fung A., 2006, *Varieties of Participation in Complex Governance*, „Public Administration Review”, nr 66(s1), s. 66–75, DOI: 10.1111/j.1540-6210.2006.00667.x.
- Junqueira L., Freire A.P., Grützmann A., Zitkus E., 2023, *Challenges and Barriers Faced by Older Adults to Access Legislative E-participation Platforms in Brazil*, „The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries”, nr 89(5), e12274, DOI: 10.1002/isd2.12274.
- Każmierczak T., 2011, *Partycypacja publiczna: pojęcie, ramy teoretyczne*, [w:] *Partycypacja publiczna. O uczestnictwie obywateli w życiu wspólnoty lokalnej*, Olech A. (red.), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Kębłowski W., 2013, *Budżet partycypacyjny – krótka instrukcja obsługi*, Instytut Obywatelski, https://instytutobywatelski.pl/pliki/pdf/budzet_partycypacyjny.pdf [data dostępu: 10.10.2023].
- Kimic K., Polko P., 2023, *Older Adults as a Target Group of Users of Green Areas in Projects of the Warsaw Participatory Budget*, [w:] *Public Recreation and Landscape Protection – with Environment Hand in Hand? Proceedings of the 14th Conference*, Fialová J. (red.), Mendel University in Brno, s. 184–187, DOI: 10.11118/978-80-7509-904-4-0184.
- Kołat K., Furmankiewicz M., Kalisiak-Mędelska M., 2022, *What Are the Needs of City Dwellers in Terms of the Development of Public Spaces? A Case Study of Participatory Budgeting in Częstochowa, Poland*, „International Journal of Environmental Research and Public Health”, nr 19(9), 9, DOI: 10.3390/ijerph19095171.
- Kotlińska J., 2018, *Wpływ władz lokalnych na poprawę jakości życia mieszkańców danego terenu*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, nr 56(4), s. 259–277, DOI: 10.15584/nsawg.2018.4.21.
- Lee T.-P., Milan Sun T.-W., 2017, *Public Participation*, [w:] *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*, Farazmand A. (red.), Springer International Publishing, Cham.
- Martela B., 2013, *Budżet partycypacyjny w Polsce-wdrożenie i perspektywy*, „Władza Sądzenia”, nr 2, s. 22–33.
- Martela B., Bubak G., Janik L., 2023, *Barometr budżetu obywatelskiego. Edycja 2022*, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa.
- McNulty S.L., 2015, *Barriers to Participation: Exploring Gender in Peru's Participatory Budget Process*, „Journal of Development Studies”, nr 51(11), s.1429–1443, DOI: 10.1080/00220388.2015.1010155.
- McNulty S.L., No W., Rojas Dall'Orso R., Olejniczak J., Dajer D., Abbott J., Shine Cho B., Park Y., 2021, *Participatory Budgeting via National Law*, People Powered, New York.
- Mikulionienė S., 2024, *The Negative Impact of Poor Health on Civic Participation in Older Adults of the Baltic Countries*, „SHS Web of Conferences”, nr 184, 03004, DOI: 10.1051/shsconf/202418403004.

- Mucha A., 2018, *Zróźnicowanie zwycięskich projektów budżetu obywatelskiego w latach 2013–2016 w polskich miastach*, „Prace Geograficzne”, nr 154, s. 55–70, DOI: 10.4467/20833113PG.18.009.8761.
- Nowotarski B., 2015, *Mankamenty demokracji przedstawicielskiej*, „Przegląd Sejmowy”, nr 128(3), s. 27–45.
- Petriwskyj A., Warburton J., Everingham J.-A., Cuthill M., 2012, *Diversity and Inclusion in Local Governance: An Australian Study of Seniors' Participation*, „Journal of Aging Studies”, nr 26(2), s. 182–191.
- Quick K., Bryson J., 2016, *Theories of Public Participation in Governance*, [w:] *Handbook of Theories of Governance*, Torfing J., Ansell C. (red.), Edward Elgar Press, Northampton.
- Richard J.S., Muna W., 2018, *Effects of County Budgeting Forums on Service Delivery in Kenya: The Case of Kajiado Country*, „American Journal of Public Policy and Administration”, nr 3(1), s. 53–72.
- Saguin K., 2018, *Why the Poor Do Not Benefit From Community-driven Development: Lessons from Participatory Budgeting*, „World Development”, nr 112, s. 220–232, DOI: 10.1016/j.worlddev.2018.08.009.
- Serrat R., Warburton J., Petriwskyj A., Villar F., 2018, *Political Participation and Social Exclusion in Later Life: What Politically Active Seniors Can Teach Us About Barriers to Inclusion and Retention*, „International Journal of Ageing and Later Life”, nr 12(2), DOI: 10.3384/ijal.1652-8670.18395.
- Sintomer Y., Herzberg C., Rocke A., 2008, *Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges*, „International Journal of Urban and Regional Research”, nr 32(1), s. 164–178, DOI: 10.1111/j.1468-2427.2008.00777.x.
- Stokłuska E., 2015, *Standardy procesów budżetu partycypacyjnego w Polsce*, Pracownia Badań i innowacji Społecznych „Stocznia”, Gdańsk.
- Swianiewicz P., 2012, *Partycypacja społeczna w realizacji polityk miejskich*, [w:] *Partycypacja obywateli i podmiotów obywatelskich w podejmowaniu rozstrzygnięć publicznych na poziomie lokalnym*, Stec M., Mączyński M. (red.), Lex, Warszawa.
- Śwital P., 2023, *Koncepcja prostego języka w procesach partycypacji społecznej*, „Studia Iuridica Toruniensia”, nr 32(1), s. 249–268, DOI: 10.12775/SIT.2023.012.
- UN-Habitat, 2008, *Participatory Budgeting in Africa: Concepts and Principles (vol. 1)*, United Nations, Nairobi, Harare.
- Wydział Partycypacji Społecznej, 2023, *Zasady WBO 2023*, <https://www.wroclaw.pl/roz-mawia/zasady-wbo-2023> [data dostępu: 20.5.2024].
- Young I.M., 1990, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton.

www 1, Otwarte Dane Wrocław, 2024, <https://opendata.cui.wroclaw.pl> [data dostępu: 31.3.2024].

www 2, System Informacji Przestrzennej Wrocławia, 2024, <http://www.geoportal.wroclaw.pl> [data dostępu: 31.3.2024].

www 3, WBO, 2023, <https://www.wroclaw.pl/rozmawia/wbo-2023> [data dostępu: 31.3.2024].